

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНИЗМІВ

Тетяна НОВІКОВА,

Буковинський державний медичний університет,

tnovikova1982@ukr.net

LEXICAL AND SEMANTIC CLASSIFICATION OF CHURCH SLAVONIC

Tetiana NOVIKOVA,

Bukovynian State Medical University,

ORCID 0000-0003-0210-6629.

Новикова Т. В. Лексико-семантична класифікація церковнослов'янських слів. В статті проаналізована церковнослов'янська лексика, сформована 27 лексико-смыслових груп із церковнослов'янських іменних і субстантивованих прикметних слів. **Актуальність** статті обумовлена необхідністю всебічного аналізу церковнослов'янських слів як органічного компонента сучасного українського мовного простору, що потребує спеціального вивчення – більш повного викладу, уточнення, конкретизації або переоцінки раніше відомих фактів і фактів. В статті освітається питання про місце і статус церковнослов'янських слів у лексичній системі сучасного українського мовного простору, і цей аспект дослідження, тісно пов'язаний з проблемою взаємодії церковнослов'янських і українських елементів у українській мові нового часу, до сих пор залишається дискусійним. В дослідженні використовувалися наступні **наукові методи**: описовий, статистичний. **Наукова новизна роботи** полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві проведено комплексний лексичний і семантичний аналіз церковнослов'янських слів у сучасному українському мовному просторі, що дозволяє визначити місце церковнослов'янської лексики в системі сучасного українського мовного простору і вплив церковнослов'янського мовного простору на український. **Результати роботи** свідчать про те, що серед мовознавців і лінгвістів продовжуються дискусії щодо появи церковнослов'янських слів у українській мові.

Ключові слова: церковнослов'янський мовний простір, український мовний простір, церковнослов'янський мовний простір, церковнослов'янська лексика, лексична одиниця, лексико-семантична класифікація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українська мова увірвала чимало елементів церковнослов'янської мови. Лексичні, семантичні, фразеологічні, фонетичні, морфемно-словотвірні, морфологічні та синтаксичні церковнослов'янські є органічними для сучасної української мови і потребують спеціального вивчення, оскільки не до кінця з'ясовано залишається низка питань, серед яких і місце церковнослов'янських слів у стилістичній системі сучасної української мови. У статті розглянемо, яке місце церковнослов'янські слів посідають у лексико-семантичній системі сучасної української мови. Зауважимо, що в лексичному складі сучасної української мови, який, окрім питомої лексики, увірвав у себе до десяти відсотків запозичень, виокремлюють пласт церковнослов'янських слів, що належать чи не до найдавніших запозичень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці (Л. Булаховського, І. Вагілевича, А. Крижанського, І. Огієнка, В. Сімовича, М. Трубецького, Б. Успенського, О. Шахматова) уже давно цікавлять питання взаємозв'язку церковнослов'янської та української мов, а також репрезентації церковнослов'янських слів у сучасній українській мові. Зокрема, чимало сучасних учених (М. Алефіренко, Л. Гнатюк, О. Горбач, І. Ісиченко, С. Корнієнко, С. Лісняк, Г. Межжеріна, Т. Мороз, В. Німчук, Ю. Осінчук, Г. Півторак, Н. Пуряєва, В. Русанівський, П. Сігалов, М. Скаб, А. Стаменова, Л. Ткач, О. Ткаченко, Л. Устюгова, О. Чмир, Ю. Шевельов, Л. Шевченко, О. Шимко, М. Юрковський та ін.) досліджують проблеми

функціонування церковнослов'янських слів у українській мові та виникнення і розвитку церковнослов'янської мови в Україні.

Елементи системного підходу до історико-морфологічних явищ церковнослов'янської мови простежуємо у працях О. Безпалька, В. Борковського, Л. Булаховського, Ф. Буслаєва, О. Востокова, Я. Головацького, М. Жовтобрюха, В. Журавльова, В. Колесова, П. Кузнєцова, С. Куриловича, М. Максимовича, Ф. Мареша, А. Мейс, Р. Нахтігала, П. Сігалова, І. Срезневського, Л. Устюгової, Г. Хабургаєва, Ю. Шевельова та ін.

Однак незважаючи на те, що існує чимало наукових розвідок, у яких досліджують зв'язок церковнослов'янської мови з українською, вплив однієї мови на іншу, частково репрезентацію церковнослов'янських слів у лексичній системі української мови, функціонування церковнослов'янських слів у творчій художній літературі та ін., проблема вивчення цього пласта лексики, зокрема його обсягу та місця в лексичній системі української мови, залишаються актуальними й сьогодні.

Отже, **мета роботи** – здійснити комплексний аналіз церковнослов'янських слів у сучасній українській мові з огляду семантики – виокремити лексико-семантичні групи досліджуваної лексики. **Актуальність наукової розвідки** випливає з потреби комплексного аналізу церковнослов'янських слів як органічного складника сучасної української мови, що вимагає спеціального дослідження – повнішого викладу, уточнення, конкретизації або переоцінки раніше відомих явищ і фактів. У роботі

висвітлено питання про місце і статус церковнослов'янським у лексичній системі сучасної української мови, а цей аспект дослідження тісно пов'язаний із проблемою взаємодії церковнослов'янських і власне українських елементів в українській мові нового часу і дотепер залишається дискусійним. У дослідженні використані такі **наукові методи**: описовий, статистичний. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний лексико-семантичний аналіз церковнослов'янським сучасної української мови, що дає змогу визначити місце церковнослов'янської лексики в системі сучасної української мови та вплив церковнослов'янської мови на українську.

Джерельною базою дослідження слугували словники української мови ХХ–ХІХ ст.: “Словарь української мови” у 4 т. за ред. Б. Грінченка¹, “Словник української мови” в 11 т.², “Великий тлумачний словник сучасної української мови” за ред. В. Бусела³ “Словник української мови” в 20 т.⁴ та “Етимологічний словник української мови”⁵.

Підставою для віднесення зафіксованих нами лексем до церковнослов'янським є наявність їх у таких словниках:

“Полный церковно-славянский словарь (со внесением въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выражений)” Г. Дяченка⁶, “Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)” за ред. Р. Цейтлін, Р. Вечерки та Е. Благової⁷, “Словник старослов'янсько-український” Л. Белея та О. Белея⁸, “Slovník jazyka staroslověnského: lexicon linguae palaeoslovenicae” за ред. Й. Курца⁹, а також вказівка на таке походження в етимологічних словниках – насамперед в “Етимологічному словнику української мови”¹⁰, “Этимологическом словаре славянских языков” за ред. О. Трубочова¹¹, “Этимологическом словаре русского языка” М. Фасмера¹², “Этимологическом словаре русского языка” О. Преображенського¹³, “Историко-этимологическом словаре современного русского языка” та П. Черних¹⁴, “Этимологическом словаре русского языка” Г. Циганенко¹⁵.

Виклад основного матеріалу. Для лексико-семантичного групування церковнослов'янським скористаємося класифікаціями, які існують у сучасному мовознавстві (див. праці М. Юрковського¹⁶, М. Скаб¹⁷, І. Черненко¹⁸, Н. Пуряєвої¹⁹, Ю. Осінчука²⁰, Т. Мороз²¹), доповнюючи їх.

¹ Hrinchenko B. (Eds.) Slovar' ukraïns'koyi movy: v 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 v.], K.: AN URSR, 1958–1959, Vol. 1–4 [in Ukrainian].

² Bilodid I. (Eds.) Slovník ukraïns'koyi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 v.], K.: Naukova dumka, 1970–1980, Vol. 1–11 [in Ukrainian].

³ Busel V. (Eds.) Velykyy tлумачnyy slovník suchasnyj ukraïns'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], K.: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].

⁴ Rusanivs'kyy V. Slovník ukraïns'koyi movy: v 20 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 v.], K.: Naukova dumka, 2010–2021, Vol. 1–12 [in Ukrainian].

⁵ Melnychuk O. S., Bilodid I. K., Kolomyets V. T., Tkachenko O. B. Etymologichnyi slovník ukraïns'koyi movy: v 6 t. [Etymological dictionary of Ukrainian language: in 6 v.], K., Naukova dumka, 1982–2012, Vol. 1–6 [in Ukrainian].

⁶ D'achenko H. Polnyy tserkovno-slav'anskiy slovar' (so vn'es'eniem v n'evu vazhn'eyshyh dr'evn'e-russkikh slov i vyrazheniy) [Full Church Slavonic dictionary (with the introduction of important Old Russian words and sayings)], M., Otchiy dom, 2001, 1120 p. [in Russian].

⁷ Tseylin R., Vecherka R., Blagova E. (Eds.) Staroslav'anskiy slovar' (po rukopis'am X–XI v'ekov) [Old Church Slavonic Dictionary (based on manuscripts of the X–XI centuries)], M.: Russkiy yazyk, 1994, 842 p. [in Russian].

⁸ Beley L. Staroslov'yans'ko-ukraïns'kyy [Old Slavonic-Ukrainian dictionary], L'viv: Svichado, 2201, 332 p. [in Ukrainian].

⁹ Kurz J., Hauptová Z. Slovník jazyka staroslověnského: lexicon linguae palaeoslovenicae [Slovník of the Old Church Slavonic language: lexicon linguae palaeoslovenicae], Praha: Akademia, 1966–1997, Vol. 1–4 [in Czech].

¹⁰ Melnychuk O. S., Bilodid I. K., Kolomyets V. T., Tkachenko O. B. Etymologichnyi slovník ukraïns'koyi movy..., op. cit., Vol. 1–6 [in Ukrainian].

¹¹ Trubachov O. Etimologicheskyy slovar' slav'anskih yazykov: praslav'anskiy leksicheskiy fond [Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund], M.: Nauka, 1974–2003, Is. 1–30 [in Russian].

¹² Fasmer M. Etimologicheskyy slovar' russkogo yazyka: v 4 t. [Etymological Dictionary of the Russian Language: in 4 v.], M.: Progress, 1986–1987, Vol. 1–4 [in Russian].

¹³ Pr'eobrazhenskiy A. Etimologicheskyy slovar' russkogo yazyka: v 3 t. [Etymological Dictionary of the Russian Language: in 3 v.], M.: Tipografiya G. Lissnera i D. Sovko, 1910–1914, Vol. 1–3 [in Russian].

¹⁴ Chernych P. Istoriko-etimologicheskyy slovar' russkogo yazyka: v 2 t. [Historical and Etymological Dictionary of the Russian Language: in 2 v.], M.: Russkiy yazyk, 1999, Vol. 1–2 [in Russian].

¹⁵ Tsygan'enko G. Etimologicheskyy slovar' russkogo yazyka: v 4 t. [Etymological Dictionary of the Russian Language: in 4 v.], K.: Rad'ans'ka shkola, 1970, 599 p. [in Ukrainian].

¹⁶ Yurkovskiy M. “Tserkovnoslavianizmy v yazyk'e Tarasa Shevchenko” [Church Slavicism in the language of Taras Shevchenko], *Kirilo-Metodiyevit'e traditsiyi v slav'anskii'e yezytsi: pervy polsko-bolharskiy sbornik* [Cyril and Methodius traditions in the Slavic language: The first Polish-Bulgarian collection], Sofiya: Sofiyski un-t “Klim'ent Okhridski”, 1985, P. 290–292 [in Bulgarian].

¹⁷ Skab M. Bohoslovs'ka terminolohiya u “Slovníku ukraïns'koyi movy” [Theological terminology in the “Dictionary of the Ukrainian Language”], *Suchasna ukraïns'ka bohoslovs'ka terminolohiya: vid istorychnykh tradytsiy do novykh kontseptsiy: materialy Vseukraïns'koyi naukovoyi konferentsiyi (13–15 travnia 1998 roku)* [Modern Ukrainian theological terminology: from historical traditions to new concepts: Materials of all-Ukrainian scientific conference (May 13–15, 1998)], L'viv: Instytut Bohoslovs'koyi Terminolohiyi i Perkladiv, 1998, P. 179–182 [in Ukrainian].

¹⁸ Chernenko I. “Leksyko-semantichni hrupy tserkovno-relihiynych terminiv u “Rosiy's'ko-ukraïns'komu slovníku naukovoyi terminolohiyi” [Lexical and semantic groups of church and religious terms in the “Russian-Ukrainian Dictionary of Scientific Terminology”], *Suchasna ukraïns'ka bohoslovs'ka terminolohiya: vid istorychnykh tradytsiy do novykh kontseptsiy: materialy Vseukraïns'koyi naukovoyi konferentsiyi (13–15 travnia 1998 roku)* [Modern Ukrainian theological terminology: from historical traditions to new concepts: Materials of all-Ukrainian scientific conference (May 13–15, 1998)], L'viv: Instytut Bohoslovs'koyi Terminolohiyi i Perkladiv, 1998, P. 280–286 [in Ukrainian].

¹⁹ Pur'ayeva N. “Ukraiyn's'ka tserkovno-obriadova terminolohiya” [Ukrainian Church and Ritual Terminology], *Das Ukrainische als Kirchensprache (Ukraiyn's'ka mova v tserkvi) / Michael Moser [Ukrainian as a Church Language / Michael Moser]*, Verlag Munster – Berlin – Hamburg – London – Wien: Lit, 2005, PP. 355–360 [in German].

²⁰ Osinchuk, Yu. Istoriya bohosluzhbovoyi-obriadovoyi leksyky ukraïns'koyi movy: monohrafiya [History of the liturgical and ritual vocabulary of the Ukrainian language: monograph], K.: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2009, P. 24–58 [in Ukrainian].

²¹ Moroz T. Leksyky perekladiv knih Sviatoho Pys'ma u konteksti rozvytku ukraïns'koyi literaturnoyi movy v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Vocabulary of translations of books of Scripture in the context of the development of the Ukrainian literary language in the second half of the nineteenth – early twentieth century], *Extended abstract of candidate's thesis*, Chernivtsi: Ruta, 2007, P. 8 [in Ukrainian].

Проводячи аналіз церковнослов'янських у частининомовному аспекті, дослідники зазначають, що особливості їхнього стилістичного використання виявляються передусім в іменниках²². Зібраний матеріал також свідчить, що церковнослов'янські іменники (а також субстантивовані прикметники) є найбільшим морфологічним класом серед церковнослов'янських і творять у мові певні лексико-семантичні групи на позначення різних понять. Це можна пояснити тим, що саме іменники точніше передають мовний колорит епохи, за допомогою яких досягається правдивість опису, серед них знаходимо церковнослов'янські абстракти, церковнослов'янські номени на позначення релігійних понять, церковних предметів, обрядів, традицій тощо.

Серед зібраного матеріалу ми виокремили 27 лексико-семантичних груп церковнослов'янських іменників та субстантивованих прикметників (до уваги беремо окремі значення слова, серед яких і ті, що з'явилися вже в сучасній мові; лексеми зі словника за ред. Б. Грінченка маркуємо літерою Г, з ЕСУМ – літерою Е) (тут подаємо лише основні церковнослов'янські, оскільки обсяг статті на дає нам змоги представити весь список):

1) найменування Бога, Ісуса Христа, Божої Матері, Святої Трійці та ангелів (27 одиниць): *Агнець*, *Аміль* “найменування Ісуса Христа”, *Архангел*, *Владичиця* “епітет Богородиці”, *Всеблагий*, *Всевишній*, *Вседержитель*, *Всемоуший*, *Слова*, *Месія*, *Пресвята* “Богородиця”, *Саваоф* “біблійна назва Бога”, *Серафим* “ангел вищого рангу з шістьма крилами”, *Сотворитель*, *Трійця* “триєдине Божество” та ін.;

2) найменування святих, священнослужителів, інших духовних та релігійно-церковних осіб, а також назви церковних посад, титулів, санів та чинів духовенства (165 одиниць): *апостол*, *архієпископ*, *благословний* “православний святий з монархів, який прославляється церквою”, *благодійний*, *блаженний* “юродивий”, *блаженніший*, *єпископ*, *паламар*, *пастир* “священник”, *превелебність* “титулування єпископа”, *преподобні* “святі”, *пророк*, *псалтирник* Г “той, хто вивчає Псалтир”, *рабин*, *Хреститель* “назва християнського святого Іоанна Предтечі”, *хреститель* “той, хто здійснює обряд хрещення” та ін.;

3) найменування споруд, будівель, зокрема церковних, частин храму і предметів релігійно-церковного вжитку (73 одиниці): *воздух* “покривало для церковного посуду з причастям”, *врата* (царські), *карнавка* “скарбничка для грошей (перев. у церкві)”, *обитель*, “монастир, будинок”, *паламарня* “приміщення в церкві для зберігання речей”, *собор* “церква”, *хрестильня* “посудина з водою для хрещення дітей” та ін.;

4) назви релігійно-церковних богослужінь, таїнств, обрядів, молитов, законів, пісень (42 одиниці): *алілуя* “хвалебний церковний спів”, *аміль* “заключне слово у молитвах, проповідях”, *благослов* “дзвоніння перед початком церковної відправи”, *всеношина* “у православних християн – церковна служба, що правиться цілу ніч під Великдень”, *священство* “таїнство, за допомогою якого здійснюється зведення сан священнослужителя”, *соборування* Е “обряд помазання тяжкохворого”, *хрест* “молитовний жест християн” та ін.;

5) назви релігійно-церковних та інших свят (31

одиниць): *Благовісник* “Благовіщення”, *Благовіщення* Е, *Водохреще* Г, *Вознесіння*, *Воскресіння*, *Глави* Е “свято усічення голови Іоана Хрестителя”, *Главосік* Е, “т.с.”, *Пречиста* (*Перша Пречиста* Г, *Друга Пречиста* Г), *Різдво*, *Середохрестя* Г “Хреснопоклонна неділя”, *торжество* “свято на відзначення якоїсь видатної події”, *Трійця*, *храм* “релігійне свято на честь якогось святого або якоїсь релігійної події”, *Хрещення* “свято Богоявлення” та ін.;

6) найменування одягу, зазвичай убрання священнослужителів (30 одиниць): *власія* Е “одяг з волосся тварин”, *вртище* Е “одяг із грубої товстої тканини, убогий одяг”, *злато* “дорогий, золототканий одяг”, *златоглав* “одяг”, *камілавка* “головний убір православних священників”, *облачення* “одяг служителів культу”, *омофор* “частина убрання духовної особи, що накидається на плечі” та ін.;

7) назви релігійно-церковних книг, збірників та їх частин (29 одиниць): *Апостол* “церковна книга”, *Богослужник*, *Євангеліє*, *кормчі* (книги) Е “збірники церковних і світських законів”, *полуставець* “молитовник”, *пророцтво* “твір релігійного змісту, що становить перелік Божих одкровенень”, *Псалтир* “книга Псалмів”, *Часословець* “богослужбова книга з текстами релігійних пісень” та ін.;

8) назви абстрактних понять, дій, станів, властивостей, а також різних сфер діяльності, наукових термінів, учень, релігійних течій (450 одиниць): *аміль* “кінець” або “смерть” Г”, *апостольство* “покликання, служіння апостола”, *благодать*, *благословенство*, *благочестя* “істинне шанування Бога”, *грядуще* “майбутнє”, *сресь* “відступ від панівних поглядів; релігійне вчення, що заперечує догми панівної церкви”, *одкровення* “раптове осягнення істини”, *пророцтво* “пророкування, що є виявленням Божої волі”, *храм* “сфери високих духовних цінностей”, *уованіє* Е та ін.;

9) назви осіб за видом діяльності, соціальним станом, характером чи поведінкою (286 одиниць): *благодійник* “той, хто подає якусь допомогу; той, хто займається благодійністю”, *блаженний* “дуже щасливий, пройнятий щастям, радістю”, *времячик* Е “чудна, незвичайна людина”, *глашатай*, *градоначальник*, *златоуст* “балакун”, *омраза* “негідник”, *осквернитель*, *премудрий*, *преподобний* “безгрішний”, *страж*, *тать* “зłodий”, *хранитель* та ін.;

10) найменування осіб, що відображають родинні стосунки (65 одиниць): *благословний* “чоловік”, *дяченко* “син дяка”, *єдиниця* Г “єдина дочка”, *паламарівна* “дочка паламаря”, *попаянка* “попівна”, *предки* “батьки”, *сопруг* Е “чоловік”, *стражничиха* “дружина стражника”, *хрещений* “духовний батько” та ін.;

11) назви рослин (49 одиниць): *виноград*, *дерево*, *кедр*, *кориця*, *крин* “лілея”, *злак*, *мигдаль*, *плевели* Е “бур'ян”, *сикомор* “дерево родини шовковичних” та ін.;

12) назви тварин (42 одиниці): *агнець*, *аспід* “отруйна змія”, *єдинак* Г “старий кабан, що живе одинаком”, *мармур* Г “птаха”, *онагр* “дикий осел”, *попая* Г “риба”, *скорпіон* “отруйна членистонога тварина”, *супруг* Е “пара волів”, *хрестоносець* “жук” та ін.;

13) найменування територій, місцевостей, частин землі, простору (41 одиниць): *град* “місто”, *кедрина* “кедровий ліс”, *область*, *небеса*, *пецера* Е, “печера”, *тартар* “пекло”, *Юдея* Г, *юдоль* “місце, де страждають, терплять нестатки; злигодні” та ін.;

14) назви символіки, атрибутів (27 одиниць): *Вірую* Г

²² Korniyenko S. Leksychni staroslovyanyzmy v ukrayins'kyi literaturniy movi XIX st. (semantychnyy i stylistychnyy aspekty) [Lexical Old Slavonic in the Ukrainian literary language of the XIX century (semantic and stylistic aspects)], *Extended abstract of candidate's thesis*, Dnipropetrovs'k, 2008, P. 17 [in Ukrainian].

“назва молитви”, *престол* “символ вищої духовної, божественної влади; трон як символ влади монарха”, *причастя* “хліб і вино, як кров і тіло Христове”, *прапор* “офіційна емблема держави, символ суверенітету або символізує належність до певної групи, організації, партії” та ін.;

15) найменування злих сил (25 одиниць): *а́гел* Г “диявол”, *аспид* “гаспид”, *враг* “нечиста сила, чорт”, *враження* Г “чортеня”, *демон*, *диявол*, *дракон* “потвора, чудовисько у вигляді крилатого змія”, *идол* Г “чорт” та ін.;

16) назви літер, слів, абеток, знаків писемності та мов (24 одиниці): *аз* “літера а”, *ази* Г “букви”, *альфа* “назва першої літери грецького алфавіту”, *глагол* “мова, слово”, *йота* “літера грецького алфавіту”, *кирилиця*, *титло* “надрядковий знак”, *твердо* Е “літера г”, *юс*, *іврит* та ін.;

17) назви речовин, корисних копалин, мінералів (23 одиниці): *аметист* “різновид кварцу; камінець цього мінералу”, *аромати* “запашні, духмяні речовини”, *жугел* “кипляча смола для покарання грішників у печі”, *нард* “ароматична речовина з нарду”, *онікс* “мінерал, різновид агату”, *санфір* “різновид корунду; камінець цього мінералу”, *смирна* “ароматична смола”, *сурик* “мінерал; природна мінеральна фарба; дрібнокристалічний порошок” та ін.;

18) найменування систем, форм та методів правління, округів, установ, різних груп та об’єднань людей (23 одиниці): *воїнство* “військо”, *единоначальність* “метод управління”, *єпархія* “церковно-адміністративний округ”, *легион* “вища бойова одиниця у Стародавньому Римі, військо”, *община* “форма виробничого і громадського об’єднання людей; адміністративне об’єднання селян”, *патріархія* “церковна область”, *рабство* “суспільний лад”, *стихія* “маса людей, які діють без керівництва”, *священство* “священники; сан священника”, *тріція* “про осіб, що пов’язані між собою близькими стосунками” та ін.;

19) назви явищ природи, пір року, днів тижня (22 одиниці): *високосний* (рік), *воздух* Г “повітря”, *лампада* “про сяйво зірок”, *март* Е “березень”, *облак* Г “хмара”, *саван* “покрив (перев. сніговий)”, *седмиця* “тиждень”, *стихія* “явище природи”, *твердь* “небесне склепіння, небозвід; небо; земля твердінь”, *хрест* Г “сузір’я” та ін.;

20) назви страв, продуктів харчування (18 одиниць): *коливо* “поминальна кутя чи каша з пшениці”, *манна* “їжа, що падала євреям з неба”, *мигдаль*, *насушник* “хліб”, *опріснок* “корж спечений із прісного тіста”, *суцик* Г “сухий баранок”, *хрест* Г “печиво у формі хреста, яке печуть на хрестопоклонному тижні” та ін.;

21) назви народів та етносів (18 одиниць): *древляни*, *гебреї* Е “рідко, належний до давньоєврейського народу”, *євреї*, *їудеї*, *предок* “той, від кого походять людські племена, народності”, *юдеї* та ін.;

22) назви частин тіла людини або тварини (16 одиниць): *возлоб’я* Г “волосся над чолом”, *глава* “голова”, *ланіти*, *моці*, *нуждочка* Г “родимець у дітей”, *прах* “тіло померлої людини; попіл від спаленого трупа людини”, *тілеса* “тіло; тіло гладкої людини”, *хрестки* Г “поясниця”, *член* “частина тіла”, *чрево* Е та ін.;

23) назви витворів мистецтва, музичних творів, орнаментів (13 одиниць): *лицедійство* “театральна вистава”, *представлення* “вистава, спектакль”, *прелюдія* “вступ до музичного твору; музична п’еса”, *хрест* “спосіб вишивання”, “рід орнаменту на писанці Г”, *хрецик* “рід

орнаменту на дереві, посуді; рід вишивки” та ін.;

24) назви грошових одиниць, різних величин та числових мір (13 одиниць): *альфа* “позначення змінної величини в спеціальних текстах”, *драхма* “у Греції грошова одиниця; одиниця аптекарської ваги”, *йота* “мізерна частина чого-небудь”, *злато* “золоті гроші, монети”, *лєпта* “дрібна монета”, *поприще* “давня міра довжини”, *стадія* “одиниця відстані під час спортивних змагань у стародавніх греків; стадій”, *статер* “назва давньогрецької монети” та ін.;

25) назви осіб за віковими характеристиками (6 одиниць): *младенець*, *народженець* Е “новонароджений”, *отрок*, *престарий* “дуже стара людина” та ін.;

26) назви захворювань та ліків (4 одиниці): *вред* Е “чиряк”, *запрет* Г “запор”, *нуждота* Г “хвороба” та ін.;

27) назви предметів, зокрема побутового вжитку, та інших понять (72 одиниці): *бісер* “дрібне різнокольорове намисто”, *дрєво* Е “бук, дрючок, кий”, *жєзл*, *лампада* “світильник, лампа”, *псалтир* “давньогрецький і давньоєврейський багатострунний музичний інструмент”, *твердь* “тверда поверхня чогось; маса, товща чогось твердого” та ін.

Серед аналізованого матеріалу 201 багатозначна лексема, а тому різними значеннями одне й те ж слово може входити до різних лексико-семантичних груп.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень.

Отже, лексико-семантичні групи церковнослов’янізмів у сучасній українській мові різноманітні. Найчисельнішими є групи на позначення абстрактних понять, дій станів, властивостей, а також різних сфер діяльності, наукових термінів, учень, релігійних течій (450), осіб за видом діяльності, соціальним станом, характером чи поведінкою (286), святих, священнослужителів, інших духовних та церковно-релігійних осіб, а також назви церковних посад, титулів, санів та чинів духовенства (165). Великими за кількістю є також групи: найменування споруд, будівель, зокрема церковних, частин храму і предметів релігійно-церковного вжитку (73), найменування людей, що відображають родинні стосунки (65), назви релігійно-церковних богослужінь, таїнств, обрядів, молитов, законів, пісень (42), найменування територій, місцевостей, частин землі, простору (41) та ін. Меншою кількістю лексем представлені такі групи: назви релігійно-церковних та інших свят (31), найменування одягу, зазвичай убрання священнослужителів (30), назви релігійно-церковних книг, збірників та їх частин (29), найменування Бога, Ісуса Христа, Божої Матері, Святої Трійці та ангелів (27) та ін. Меншу кількість церковнослов’янських лексем мають групи: назви народів та етносів (18), назви частин тіла людини або тварини (16), назви грошових одиниць різних величин та числових вимірювань (13), назви осіб за віковими характеристиками (6), назви захворювань та ліків (4) та ін.

За словами П. Сігалова, можна говорити про відносно слабку (порівняно з російською мовою) представленість в українській мові лексичних і фонетичних церковнослов’янізмів, що належать, як правило, до релігійної і книжної сфер лексики і виконують переважно понятєву функцію. На думку вченого, ця незначна кількість церковнослов’янізмів в українській мові, що означають переважно нові поняття і стали частиною українського словника (*храм*, *совість*, *собор*), не змінила структури української літературної мови²³. Однак

²³Sihalov H. “Tserkovnoslovyanyzmy v ukrayins’kiy movi” [Church Slavonicisms in the Ukrainian language], *Yedynymy ustamy: visnyk Instytutu bohoslavs’koyi terminolohiyi ta perekladiv* [Current problems of Ukrainian linguistics], L’viv: Ukrayins’kyy Katolyts’kyy universytet, 2001, № 5, P. 52 [in Ukrainian].

Ю. Шевельов²⁴ пише про надлишкове використання запозичень, які позначають поняття, що в українській мові уже мають свої назви, тобто можливості стилістичного диференціювання, порівн.: *страж – сторож, раб – невільник, прах – порох*. Ми цілком погоджуємося із думкою П. Сігалова²⁵, що церковнослов'янська мова – це мова української церкви, одна з мов української середньовічної культури; звідти відкритість українського словника для церковнослов'янського впливу, і зрозумілість такого типу вживання на цитатному і лексичному рівнях.

Перспективу дослідження бачимо у вивченні функціонування церковнослов'янзмів на матеріалі текстів різних стилів, а також у дослідженні впливу церковнослов'янської мови на українську у сфері морфології та синтаксису.

Tatiana Novikova. Lexical and semantic classification of Church Slavonic. The article analyzed the Church Slavonic vocabulary, which formed 27 lexical and semantic groups of church Slavonic nouns and substantive adjectives. The largest in volume (450 units) is a group to refer to the names of abstract concepts, different states, actions, properties, as well as various fields of activity, scientific terms, students, currents, in particular religious, which indicates the great influence of the Church Slavonic language on the Ukrainian language in this area. Smaller groups are groups designating persons by type of activity, social status, character or behavior (286), the names of saints, clergy, other spiritual and religious-church persons, as well as the names of church positions, titles, sleighs and ranks of the clergy (165), the names of buildings, in particular church, parts of the temple and objects of religious and ecclesiastical use (73) and others. **The relevance** of work pours out of the need for a comprehensive analysis of Church Slavonic as an organic member of the modern Ukrainian language that requires a special study – fuller presentation,

clarification, specifying or reassessment of previously known phenomena and facts. The paper covers the question of the place and status of Church Slavonic the lexical system of the modern Ukrainian language, and this aspect of the study, closely related to the problem of interaction between church Slavonic and Ukrainian elements in the Ukrainian language of the new time, still remains debatable. The following **scientific methods** were used in the study: descriptive, statistical. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that for the first time in Ukrainian linguistics a comprehensive lexical and semantic analysis of Church Slavonic in the modern Ukrainian language was carried out, which makes it possible to determine the place of Church Slavonic vocabulary in the system of modern Ukrainian language and the influence of the Church Slavonic language on the Ukrainian language. **The results of the work** show that discussions on the emergence of Church Slavonic in the Ukrainian language continue among industry experts and linguists.

Key words: Church Slavonic language, Ukrainian language, Church Slavonic, Church Slavonic vocabulary, lexical unit, lexical-semantic classics.

Новікова Тетяна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Автор понад 30 наукових праць. Наукові інтереси: формування духовності учнів на уроках української мови; церковнослов'янзми в сучасній українській мові.

Novikova Tetiana – Candidate of Philology, Lecturer of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. Author of more than 30 scientific papers. Scientific interests: formation of students' spirituality in the Ukrainian language lessons; Church Slavonic in modern Ukrainian.

Received: 28.08.2021

Advance Access Published: September, 2021

© T. Novikova, 2021

²⁴Shevel'ov Yu. Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy [Historical phonology of the Ukrainian language], Kharkiv: Akta, 2002, P. 352–368 [in Ukrainian].

²⁵Sihalov H. Tserkovnoslovyanyzmy v ukrayins'kiy movi..., op. cit., № 5, P. 53–54 [in Ukrainian].